

The Efficacy of the Conduct of the Infallibles (A.S) in the Formation of the New Islamic Civilization

Received: 21/04/2022

Accepted: 01/08/2022

Rouhollah Tohidinia*

(69-90)

Among original sources which assist us in designing the comprehensive map for moving towards new Islamic civilization, what is the position of "the style and conduct of the life of the Infallibles (A.S)"? This is a fundamental question that in spite of significant studies regarding the relationships of conduct and life of man, still can be considered and taken into account. The present paper tries to deal with some of the dimension of this issue and present an appropriate answer through using an analytical approach. Based on the findings of the present research, the harmony between the behavioral features of the Infallibles (A.S) and the components of the new civilization, the importance and effect of role model methodology in realization of the hardware section of civilization and lifestyle and the possibility of using the conduct through the popular Ijtihadi method (a method based on independent reasoning), show the efficient and unique nature of the conduct of the Infallibles (A.S) in setting the ground for the new Islamic civilization.

Keywords: New Islamic Civilization, The Conduct of the Infallibles (A.S), Islam's Lifestyle.

* Graduated from Qom Seminary, PhD in Islamic History from Tehran University- Roholahtohidi@yahoo.com.

کارآمدی سیره معصومان علیهم‌السلام در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۰

روح‌الله توحیدی‌نیا*

(۹۰-۶۹)

چکیده

نقش و اهمیت سیره معصومان علیهم‌السلام در عرصه‌های گوناگون زندگی انسان بارها از سوی کارشناسان مورد مطالعه قرار گرفته و گاه از آن به‌عنوان منبعی مهم در تبیین سازوکار تمدن نوین اسلامی یاد شده است؛ هدف نوشته پیش‌رو بهره‌گیری از مطالعات یادشده، با رویکردی تحلیلی، برای بررسی نقش سیره معصومان علیهم‌السلام در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی است. برآیند پژوهش گویای آن است که تناسب ویژگی‌های رفتاری ائمه علیهم‌السلام با مؤلفه‌های بنیادین تمدن نوین اسلامی، اهمیت و تأثیر روش الگویی در تحقق تمدن نوین اسلامی و امکان بهره‌برداری از منابع سیره در فقه، نشان‌دهنده ماهیت کارآمد و بی‌بدیل سیره معصومان علیهم‌السلام در پی‌ریزی شالوده تمدن نوین اسلامی است.

واژگان کلیدی: تمدن نوین اسلامی، سیره معصومان علیهم‌السلام، سبک زندگی اسلام

مقدمه

تمدن اسلامی که در دوره‌ای از تاریخ، سرآمد زمانه (توین بی، ۱۳۵۳: ۱۷۵) و حلقه‌ اثرگذار میان تمدن‌های کهن و تمدن جدید بود، در گذر زمان و به دلایل گوناگون افول کرد و از نقش‌آفرینی پیوسته و فراگیر بازماند. هرچند این وضعیت برای دوره‌ای طولانی بر مسلمانان پوشیده بود، اما در بیش از یک سده اخیر و در پی آشنایی مسلمانان با دنیای غرب، پرسش از چرایی عقب‌ماندگی مسلمانان رونق گرفت؛ جهان عرب نیز پروژه‌هایی را تحت عنوان «واکاوی سنت» پایه‌ریزی کرد (جابری، ۱۳۹۳: ۹)؛ با این حال، روح تجسّدیافته و بازآمده از تمدن اسلامی، با انقلاب اسلامی ایران حیاتی دوباره یافت و «تمدن نوین اسلامی» به‌عنوان مهم‌ترین آرمان جمهوری اسلامی ایران (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۶/۱۴)، بلکه وظیفه اساسی دنیای اسلام برای ایجاد فضایی جدید (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱۰/۸) طرح گردید.

در اندیشه مقام معظم رهبری داماد نیز بررسی نقل و فعل معصومان علیهم‌السلام در تحقق این تمدن بسیار اهمیت دارد؛ از این رو، تأکید شده است که امت اسلامی می‌تواند در همهٔ اموری که بنای تمدن اسلامی به آن نیاز دارد، به سیره ائمه علیهم‌السلام مراجعه کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۳/۲۵)؛ چنان‌که در بسیاری از پژوهش‌های نظری و بنیادین در حوزه تمدن نوین اسلامی، با بهره‌مندی از گزاره‌های مربوط به سیره، این پرسش بارها در مباحث سبک زندگی اسلامی یا اسلامی‌سازی علوم مطرح شده است که: چگونه، از چه منابعی، با چه روشی و در چه موضوعات و مقولاتی می‌توان از سیره معصومان علیهم‌السلام بهره گرفت؟ با این حال کمتر به ماهیت سیره و علت کارآمدی و پاسخ‌گو بودن آن و چرایی تأکید مقام معظم رهبری بر بهره‌گیری از این منبع ارزشمند توجه شده است.

پژوهش حاضر افزون بر حل ابهام پیش گفته، دو هدف لزوم توجه بیشتر اندیشمندان به گنجینه سیره معصومان علیهم‌السلام در مباحث مربوط به تمدن نوین اسلامی و ضرورت ورود تخصصی و روشمند برای بهره‌برداری از منابع سیره معصومان علیهم‌السلام را دنبال می‌کند.

در بررسی‌های صورت‌گرفته، پژوهشی که به موضوع موردنظر تحقیق حاضر بپردازد یافت نشد؛ با این حال پژوهش‌هایی در پیوند با اجزای اصلی نوشته پیش‌رو صورت گرفته که در سه بخش اصلی می‌توان ارائه داد:

بخش نخست در بردارنده پژوهش‌هایی است که در خصوص ابعاد گوناگون شخصیت معصومان^{علیهم‌السلام} انجام شده و در بیشتر موارد رویکردی کلامی و یا تاریخی دارند. در رویکرد نخست، می‌توان از آثاری چون امامت در آئینه عقل و وحی، معنا و چیستی امامت در قرآن، سنت و آثار متکلمان و بازاندیشی در علم امام نام برد؛ در این آثار ویژگی‌های فراانسانی معصومان^{علیهم‌السلام} و همچنین ضرورت و فواید آن برای هدایت انسان‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. در رویکرد تاریخی نیز می‌توان از برخی آثار علامه عسگری، جعفر مرتضی‌عاملی، شهید مطهری و سید جعفر شهیدی نام برد،^۱ که سبک و سیره زندگانی معصومان^{علیهم‌السلام} را بررسی و نقش آن را نیز در ایجاد جامعه اسلامی طرح نموده‌اند.

بخش دیگر، پژوهش‌های گوناگونی است که فارغ از ویژگی‌های شخصیت معصومان^{علیهم‌السلام} به چگونگی بهره‌برداری از سیره آنان پرداخته است؛ برای نمونه در عرصه سبک زندگی اسلامی، مقاله‌هایی چون «اصول حاکم بر استخراج سبک زندگی از سیره اهل بیت^{علیهم‌السلام}» و «روش‌های نهادینه‌سازی سبک زندگی اسلامی در سیره و سخن اهل بیت^{علیهم‌السلام}»؛ در عرصه تمدن‌سازی، مقاله «راهکارها و مدل‌های توسعه معنویت اسلامی» و در عرصه وحدت اسلامی، کتاب پیشوایان شیعه، پیشگامان وحدت از جمله پژوهش‌های انجام‌شده به‌شمار می‌روند.

بخش سوم از پیشینه پژوهش مواردی را دربردارد که کارآیی سیره معصومان^{علیهم‌السلام} را از جهت ویژگی‌های درونی سیره و بهره‌گیری از آن با رویکرد فقهی واکاوی نموده است، که از آن جمله می‌توان سیره پویا، چالش فراروی عمل به سیره و راه برون‌رفت از آن، موانع و الزامات مهندسی تمدن اسلامی و استنباط حکم اخلاقی از سیره و عمل معصوم^{علیهم‌السلام} را نام برد. از بحث‌های مهمی که در این بخش قابل معرفی است، پژوهش‌هایی است که از سوی پژوهش‌گران اهل سنت، با هدف کشف احکام و معارف اسلامی از رفتار پیامبر^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم} صورت گرفته که در بیشتر موارد ذیل عنوان «فقه السیره» نگاشته شده است.^۲

پژوهش پیش‌رو در بررسی و تحلیلی جامع، ابعاد شخصیت انسانی و فراانسانی

۱. برای نمونه ر.ک. عسگری، نقش ائمه^{علیهم‌السلام} در احیای دین؛ عاملی، الصحیح من سیره النبی الاعظم^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم}؛ مطهری، سیری در سیره

معصومان^{علیهم‌السلام}، شهیدی، چهره‌های معصومین^{علیهم‌السلام}.

۲. برای نمونه درباره این‌گونه از کتاب‌ها ر.ک. جعفری، فقه السیره نوینی، شیوه‌ای نوین در تاریخ‌نگاری اسلامی.

معصوم علیه السلام و سیره آنان را مورد هدف قرار داده و تلاش نموده تا نقش این ابعاد را در پایه‌ریزی شالوده تمدن نوین اسلامی تبیین نماید؛ خلانی که در هیچ‌یک از مطالعات یادشده به صورت تفصیلی مورد توجه قرار نگرفته است.

نسبت «سیره پژوهی» و «تمدن‌سازی»

تبیین نسبت سیره‌پژوهی و تمدن‌سازی می‌تواند مقدمه‌ای ضروری در پژوهش حاضر تلقی شود؛ از این رو، با ارائه تعریف مفاهیم کلیدی، به این مهم نیز اشاره می‌شود.

مفهوم «سیره» بیش‌ازهرچیز بر حالت و چگونگی شیء یا فرد و حالت و چگونگی رفتار دلالت دارد (ابن منظور، ۱۴۰۷ق: ذیل ماده سیر و سنن)؛ سیره معصومان علیهم السلام نیز بر مجموعه‌ای از قواعد کلی زندگانی معصومان علیهم السلام دلالت دارد، چنان‌که شهید مطهری از آن به‌عنوان «منطق عملی» یاد کرده است (مطهری، ۱۳۶۸: ۱۵-۱۹). نکته قابل توجه این‌که مورخان در حوزه تاریخ زندگانی معصومان علیهم السلام، کمتر به روش و شیوه مستمر عملی ائمه علیهم السلام توجه داشته‌اند؛ از این رو، منابع سیره معصومان علیهم السلام تنها ارائه‌دهنده توصیف و شرح رفتار آنان است (جعفریان، ۱۳۷۶: ۵۱)؛ بنابراین برای «سیره» دو معنای مصطلح و رایج می‌توان در نظر گرفت: معنای نخست، روش مستمر عملی معصوم علیه السلام است و معنای دیگر، که در بین مورخان رواج دارد، توصیف و شرح رفتار معصوم علیه السلام می‌باشد؛ می‌توان نتیجه گرفت که برای دستیابی به سیره معصومان علیهم السلام و به‌کارگیری آن در عرصه‌های گوناگون حیات انسان، ضروری است تا منابع موجود از سوی «سیره‌پژوه» مورد نقد، تجزیه، تحلیل و تطبیق قرار گیرد.

اصطلاح «تمدن» در سده هجدهم پدیدار گشته و از آن پس با رویکردها و عبارتهای گوناگون تعریف شده است: در یک تعریف، به مجموعه بزرگی از نظام‌های اجتماعی (سیاسی، اقتصادی، حقوقی، تربیتی و...) که از نظر جغرافیایی، واحد کلانی را در یک قلمرو پهناور دربر می‌گیرد و فرهنگی واحد بر تمامی اجزای آن سیطره دارد، «تمدن» اطلاق می‌شود (آشوری، ۱۳۸۱: ۱۲۸)؛ تمدن اسلامی نیز تمدنی دینی است که همه مؤلفه‌های آن بر محور اسلام باشد؛ همچنین «تمدن نوین اسلامی» تمدنی است که انسان

در آن به لحاظ مادی و معنوی رشد کرده و به غایاتی که مورد نظر خداوند است دست می‌یابد (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۳/۲۳)؛ بدیهی است که برای تحقق چنین هدفی چاره‌ای جز مفهوم‌سازی نظری، الگوسازی کاربردی، ساختارسازی اجتماعی و نظام‌سازی فرهنگی و... وجود ندارد؛ که در پژوهش پیش‌رو از این فرایند با عنوان شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی یاد می‌شود.

«سبک زندگی» الگویی برآمده از ارزش‌ها و باورهای مشترک یک گروه یا جامعه است که به صورت رفتارهای مشترک ظاهر می‌شود (مهدوی کنی، ۱۳۸۸: ۵۱)؛ به عبارت دیگر، به مجموعه رفتارهایی که افراد یا گروهی برمی‌گزینند و آن رفتار می‌تواند تجلی، نگرش‌ها، گرایش‌ها و وجه تمایز آنان از دیگران باشد، «سبک زندگی» می‌گویند (الفت و سالمی، ۱۳۹۱)؛ بنابراین، هرچند این اصطلاح ناظر به عینیت‌های زندگی است، نه علم به عینیت‌های زندگی و زیربنای نظری آن، با این حال با سخن گفتن از «سبک زندگی اسلامی»، به مبانی نظری و معرفتی آموزه‌های دین اسلام توجه می‌شود (کاوایانی، ۱۳۹۳: ۲۱).

با سخنان پیش‌گفته می‌توان دریافت که سیره‌پژوهی به دلیل قابلیت اثرگذاری در بخش‌های گوناگون تمدن، از جمله سبک زندگی، می‌تواند بخشی از فرایند تمدن‌سازی تلقی شود؛ با توجه به این نوشته حاضر می‌کوشد تا فرضیه کارآمدی سیره را در این فرایند به آزمون گذارد.

ساختار پژوهش، نیز از سه بخش کلی تشکیل شده است که عبارت‌اند از:

۱. ابعاد شخصیتی معصوم^{علیهم‌السلام} و نقش آن در پایه‌ریزی شالوده تمدن نوین اسلامی؛
۲. نقش شیوه الگوبرداری در تأثیرگذاری بر انسان، به عنوان عامل تمدن‌ساز؛
۳. بهره‌برداری کارآمد از منابع سیره معصومان^{علیهم‌السلام}.

۱. شخصیت و رفتار معصوم^{علیهم‌السلام}

در تعریف‌هایی که علمای اسلام از معصومان^{علیهم‌السلام} ارائه داده‌اند، آنان به عنوان پیشوای مردم معرفی شده و اطاعت از ایشان واجب دانسته شده است (مؤمنی، ۱۳۹۲: ۲۱-۳۳)؛ چنان‌که در حدیثی از امام‌سجاد^{علیهم‌السلام} تأکید می‌شود که منفورترین مردم نزد پروردگار، کسی است که

شیوه امامی را پیروی کند، ولی از سیره عملی او پیروی ننماید (کلینی، ۱۳۶۲: ۸، ۲۳۴)؛ ازین رو، گریزی از پیروی آنان نیست؛ اما بررسی هریک از ابعاد شخصیت آنان نشان می‌دهد که پایه‌ریزی شالوده تمدن نوین اسلامی، بیش‌ازهرچیز، نیازمند اقتدا به معصومان علیهم‌السلام است؛ به دیگر سخن، این ابعاد که بیانگر ویژگی‌های هادیان امت است، می‌تواند سعادت حقیقی انسان را که مهم‌ترین هدف تمدن نوین اسلامی است، تأمین نماید.

۱-۱. پشتوانه معرفتی

مهم‌ترین ابعاد تمدن‌ساز شخصیت معصوم علیه‌السلام که می‌تواند به‌عنوان منبع معرفتی تمدن نوین اسلامی مورد بهره‌برداری قرار گیرد، در دو بخش قابل ارائه است:

۱-۱-۱. شخصیت معنوی و اخلاق‌محور

از مهم‌ترین ویژگی‌های تمدن نوین اسلامی، که آن را از تمدن غرب متمایز می‌کند، برخوردار از ماهیت معنوی است و اینکه تمدن نوین اسلامی بر مبنای ایمان به خداوند تحقق خواهد یافت (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۲۳). در این پیوند مقام معظم رهبری تمدن غربی را تمدنی مادی خوانده و همین موضوع را مهم‌ترین دلیل تأمین نیافتن خوشبختی انسان‌ها به‌وسیله ابزارهای مورد استفاده آنان خوانده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱۰/۸)؛ ازین رو امروزه طراحان تمدن غرب نیز، که نقطه ضعف سلطه‌گری خود را در خرابه‌های معنویت دیده‌اند، تلاش می‌کنند تا آن را به نقطه قوت خود تبدیل نموده (مظاهری سیف، ۱۳۸۷: ۲۰۲) و از آن برای ترمیم و تقویت استیلای خود بهره‌برداری نمایند (کولمن، ۱۳۷۵: ۹۲). بی‌گمان معنویت سعادت‌بخش را که مورد نیاز جامعه آرمانی مورد نظر اسلام است، در بالاترین سطح، در شخصیت ائمه علیهم‌السلام می‌توان مشاهده کرد؛ همچنان‌که پیروی از آنان می‌تواند این معنویت را در جامعه طنین‌انداز کند؛ چنان‌که مقام معظم رهبری، فضای جدید معنوی برآمده از اقتدا به پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را، به دمیدن روحی تازه در دنیا تشبیه نموده و آن را پدیده مورد انتظار جامعه اسلامی دانسته‌اند، که تحقق آن، برابر همان تحقق تمدن نوین اسلامی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱۰/۸). بنابراین شخصیت معنوی معصومان علیهم‌السلام با محوریت بندگی

خداوند، که از قرآن کریم، روایات و ادعیه قابل برداشت است،^۱ می‌توان بهترین منبع برای تحقیق معنویت در جامعه دانست.

اخلاق محوری، که شاخصه‌ای برآمده از نوعی معنویت است نیز از مؤلفه‌های بارز تمدن نوین اسلامی است؛ چنان‌که مقام معظم رهبری نیز اخلاق و رعایت حقوق را از مبانی کارگشای این تمدن خوانده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۲۳).

امروزه با توسعه تعریف حکمای اسلامی از اخلاق (طوسی، ۱۳۹۱: ۴۸)، می‌توان آن را الگوی خاصی از رفتار ارتباطی درون‌شخصی و برون‌شخصی دانست که برخاسته از مسئولیت‌پذیری انسان نسبت به رعایت حقوق خود و دیگران است (قراملکی، ۱۳۸۳: ۲)؛ با این تعریف می‌توان گفت بیشترین ظرفیت و میزان بهره‌برداری اخلاقی در سیره معصومان^{علیهم‌السلام} موجود بوده و می‌توان برای احیای این عنصر حیاتی و نهادینه کردن آن در جامعه، از آن بهره گرفت. برای نمونه از شخصیت اخلاقی معصومان^{علیهم‌السلام} می‌توان به عدالت‌گرایی^۲ آنان اشاره کرد، که همواره به‌عنوان یکی از شاخصه‌های تمدن اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۸/۲۰)؛ یا می‌توان از خط‌مشی اعتدال‌گرای آنان^۳ یاد کرد، که خط‌مشی همه اقشار مردم در تمدن نوین اسلامی است (خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۹/۱۸). شایان ذکر است که ثمرات تمدنی با محوریت اخلاق بسیار گسترده است؛ برای نمونه به باور برخی از اقتصاددانان بزرگ دنیا تحولات اقتصادی معلول تحول در جنبه‌های اخلاقی است (احمدوند، ۱۳۹۲: ۱۱۵).

۱-۱-۲. شخصیت عقلانی و علم‌محور

هسته اصلی هر تمدنی خردمندی است و پدیدآمدن و نابودی تمدن‌ها را باید بر مدار و میزان عقلانیت دانست (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۰: ۳-۷)؛ و به عبارت دیگر تمدن نوین اسلامی در صورتی سعادت‌دنیوی و اخروی انسان‌ها را محقق می‌سازد که عقلانیت نیز در

۱. برای نمونه می‌توان به نخستین آیه سوره اسراء، خطبه ۲۳۰ نهج‌البلاغه و دعای دهم از صحیفه سجاده اشاره کرد.

۲. چنان‌که از معصوم^{علیه‌السلام} با صفت «حکمة العدل» یاد شده است (نهج‌البلاغه، خطبه ۹۳).

۳. چنان‌که از معصوم^{علیه‌السلام} با صفت «سیرته القصد» یاد شده است (نهج‌البلاغه، خطبه ۹۳).

کنار معنویت سرلوحه قرار گیرد. اهمیت عقلانیت در تمدن نوین اسلامی سبب شده است تا مقام معظم رهبری رحمته‌الله تقویت نیروی عقل در جامعه را نخستین اقدام به سوی این تمدن دانسته و با بیان آن به‌عنوان مهم‌ترین مسئله برای طی کردن راه صحیح (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۴/۲۹)، دوری روحانیت غربی از عقلانیت و خردورزی در دوره پیش از رنسانس را عامل اصلی پیدایش تمدن منحرف غربی معرفی نماید (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۳/۲۲).

بر پایه شواهد موجود (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۱: ۸-۱۸)، ائمه علیهم‌السلام بیشترین توجه را به خردمندی انسان معطوف داشته‌اند؛ چنان‌که ویژگی عقلانیت را از صفات مورد نیاز پیشوای مسلمانان نیز دانسته‌اند (واسطی، ۱۴۱۸ق: ۵۵۶)؛ بررسی‌ها گویای آن است که شخصیت عقلانی آنان همواره سبب احیای گرایش و تفکر عقلی در میان پیروان آنان بوده است (مطهری، ۱۳۷۰: ۲۴۷)؛ از این رو، پیروی از معصومان علیهم‌السلام می‌تواند ضامن تحولی خردورزانه به‌شمار آید.^۱

علم مهم‌ترین ثمره عقلانیت است و از مهم‌ترین مؤلفه‌های تمدنی در هر دوره‌ای، به‌ویژه عصر حاضر به شمار می‌رود. اگر جامعه‌ای نتواند دیدگاه‌های مفید و کارآمدی در عرصه‌های گوناگون زندگی بشری ارائه کند، نمی‌تواند احیاگر تمدن خود باشد. همچنین علم و دانش از عناصر مهم پیشی گرفتن تمدن اسلامی بر دیگر تمدن‌های بشری بوده است (نصر، ۱۹۶۸م: ۱۸-۳۶)؛ چنان‌که امام خمینی علیه‌السلام و مقام معظم رهبری نیز از آن به‌عنوان یکی از ارکان و مبانی مهم تمدن نوین اسلامی یاد کرده‌اند (خمینی، ۱۳۷۴: ۲۶۸؛ خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۱۲/۹)؛ این در حالی است که یکی از مهمترین وجوه ممکن برای مراجعه و اقتدا به سیره معصومان علیهم‌السلام، شخصیت علمی آنان است.^۲ توجه به سیره علمی ائمه علیهم‌السلام و مجاهدت‌های آنان در امور علمی، نقش مهمی در تمدن نوین اسلامی خواهد داشت؛ همچنین افزون‌بر آنکه می‌تواند بستر مناسب برای دانش‌افزایی و دانش‌پروری مسلمانان را فراهم آورد، می‌تواند در مسیر رشد علوم انسانی نقش بنیادین ایفا نماید؛ و از طرفی از به

۱. برای نمونه درباره نقش عقلانیت و معنویت در سیره ائمه علیهم‌السلام، ر.ک. جاودان، نقش معنویت و عقلانیت رسول خداوند در پیشبرد اسلام، ص ۴۰-۵۶.

۲. درباره محدوده علم معصوم علیه‌السلام و نقش آن در پاسخ‌گویی به نیاز جامعه اسلامی ر.ک. مقام معظم رهبری، بازاندیشی در علم امام علیه‌السلام، ص ۱۸۱-۱۸۵.

کارآمدی سیره معصومان علیهم‌السلام در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی / روح‌الله توحیدی نیا ۷۷

خدمت گرفته شدن علم تجربی و غیر تجربی در مسیر فساد و فتنه‌انگیزی جلوگیری کند؛ مطلبی که به گفته مقام معظم رهبری دامنه‌اش، تمدن غربی از آن بی‌بهره است (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۸/۲۰).

۱-۲. پشتوانه روشی

لازمه کارآمدی سیره معصومان علیهم‌السلام وجود ظرفیت الگوگیری از آنان است؛ ازاین‌رو، در این بخش به سه بعد شخصیتی ائمه علیهم‌السلام پرداخته می‌شود:

۱-۲-۱. شخصیت زمینی و انسانی

در قرآن کریم بارها بر بشر بودن فرستادگان الهی توجه و تأکید شده است (ابراهیم: ۱۱؛ فصلت: ۶)؛ تا تأکیدی باشد بر متعارف و قابل فهم بودن اعمال و رفتار آنان برای مردمان دیگر (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۷: ۹۶). درباره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز امر شده است تا در پاسخ کسانی که از وی می‌خواهند معجزه‌ای بیاورد، اعلام کند که او نیز انسانی چون دیگران است (کهف: ۱۱۰).

این موضوع درباره ائمه علیهم‌السلام نیز صادق است؛ ازاین‌رو، اندیشه غلات، که گاه ائمه علیهم‌السلام را تا مقام الوهیت بالا می‌بردند (کشی، ۱۳۸۲: ۴۸۰ و ۵۱۸)، از سوی معصومان علیهم‌السلام رد شده است (صدوق، ۱۳۷۳: ۲۰۳)؛ البته، بیشتر شیعیان همواره ائمه علیهم‌السلام را انسان‌های والایی می‌دانستند که نزدیک‌ترین بشر به خداوند بوده و به‌طور اخص مشمول عنایت الهی قرار گرفته و می‌گیرند؛ ازاین‌رو علامه حلی، در مطلبی که آن را اجماعی دانسته، درباره ویژگی‌هایی چون عصمت نیز بر این باور است که این ویژگی برتر، منافاتی با قدرت ائمه علیهم‌السلام بر انجام معصیت ندارد و درغیراین صورت اگر آنان را خارج از دایره تکلیف بدانیم، مدح معصومان علیهم‌السلام امری باطل است (حلی، ۱۳۸۲: ۴۹۵). بی‌تردید شخصیت بشری ائمه علیهم‌السلام نقطه عطفی در اقتدا به سیره آنان است؛ زیرا با وجود این، در طول عمر خویش در بالاترین درجه کمال بوده‌اند و این موضوع، امری مؤثر در الگوبرداری از رفتار آنان به‌عنوان منبعی برای رسیدن انسان به سعادت دنیوی و اخروی است.

۱-۲-۲. شخصیت عینی و قابل مشاهده

شک نیست که قرآن کریم در بردارنده همه مسائل مربوط به زندگی انسان است؛ و آیه «وَلَا رُطْبٍ وَلَا يَأْسُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ (انعام: ۵۹)» نیز در مقام بیان علم الهی است (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۸: ۲۴۹) و باید گفت قرآن کریم به مثابه قانونی اساسی، کلیات دین را ارائه داده است. از سویی قرآن کریم به دلیل معجزه بودن، نوشتاری از سنخ بشری نبوده (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۱۰۳) و بسیاری از رمز و رازهای آن برای نوع بشر درک پذیر نیست؛ اما از سوی دیگر، یکی از ویژگی‌هایی که ضرورت اقتدا به سیره معصومان علیهم‌السلام را برای تحقق تمدن نوین اسلامی نشان می‌دهد، عینی و نه ذهنی بودن این منبع و پاسخ‌گویی به جزئی‌ترین نیازهای بشری در زمینه‌ها و وضعیت‌های گوناگون به صورت عملی است؛ چنانچه در پژوهش‌های گوناگون، سیره معصومان علیهم‌السلام به عنوان «مصادیق جامع» سبک زندگی اسلامی معرفی و شواهد آن ارائه شده است.^۱

۱-۲-۳. شخصیت اجتماعی

جامعه و سیاست از عناصر ذاتی یک تمدن به شمار می‌روند و الگویی که این عناصر را در اولویت قرار ندهد، نمی‌تواند برای پایه‌ریزی تمدن نوین به کار آید. یکی از ابعاد مهم شخصیت معصومان علیهم‌السلام را که بیان‌گر ظرفیت اقتدای به آنان در مباحث مربوط به تمدن نوین اسلامی است، باید شخصیت اجتماعی و سیاسی آنان دانست. بررسی تاریخ زندگانی ائمه معصوم علیهم‌السلام گویای آن است که ایشان همواره کنش‌ها و واکنش‌های گوناگونی را در مسائل اجتماعی نشان داده‌اند و با تأکید بر مواضع سیاسی شیعه بر حق خود برای حکومت بر مردم اصرار ورزیده و در تمامی مسائل دینی و مذهبی به عنصر جامعه و سیاست توجه داشته‌اند.^۲ مقام معظم رهبری نیز با توجه به همین بعد شخصیتی معصومان علیهم‌السلام، تغییر در نگرش مردم به اسلام را ضروری دانسته و تأکید می‌کند که اسلام غیر از پرداختن به کارهای شخصی،

۱. چنان‌که می‌توان از سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن نوشته کاویانی و مؤلفه‌ها و شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی نوشته جمعی از نویسندگان نام برد.

۲. برای نمونه درباره چگونگی و محدوده اقدامات سیاسی و اجتماعی آنان ر.ک. رستمیان، ۱۳۸۱: ۱۷۷-۳۱۲.

دارای وظایف عمومی نیز هست؛ از این رو، به امور حکومت، جامعه‌سازی و تمدن‌سازی هم می‌پردازد (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱۲/۲۰).

۱-۳-۳. ضمانت اجرایی

با وجود ابعاد یادشده از شخصیت ائمه^{علیهم‌السلام} پرسش بنیادین این است که چه تضمینی وجود دارد که در موقعیت کنونی، مسلمانان با پیروی از سیره معصومان^{علیهم‌السلام} به اهداف تمدن نوین اسلامی دست یابند؟ در این بخش به چهار وجه شخصیتی معصومان^{علیهم‌السلام} که به گونه‌ای ضمانت اجرایی اقتدا به آنان است، ارائه می‌شود:

۱-۳-۱. شخصیت خطاناپذیر

هنگامی که در تمدن نوین اسلامی سخن از دستیابی انسان‌ها به سعادت به میان می‌آید، مقصود، تحقق غایت رشد انسان و جوامع بشری، یعنی کسب مقام خلیفه‌اللهی در زمین و زمان است (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۳/۲۲)؛ زیرا نظام آفرینش بر این پایه بنیان نهاده شده است (بقره: ۳۰؛ ذاریات: ۵۶). به دیگر سخن، روح، فکر و رفتار هر اجتماعی از تناسب با نظام آفرینش، محفوظ مانده و از سازواری نداشتن با آن زیان خواهد دید (رضایی، ۱۳۹۱: ۱۰۱). در این مسیر، به مقتضای لطف الهی (حلی، ۱۳۸۲: ۴۹۰) افرادی به‌عنوان هادیان امت معرفی شده‌اند، که ویژگی خطاناپذیری در آنان،^۱ می‌تواند ضامن پیروی جامعه از آنان و تحقق غایت تمدن نوین اسلامی باشد؛ بدیهی است که شخص فاقد این ویژگی، از ثبات فکری برخوردار نبوده و ممکن است هر لحظه و در پی هر رویدادی، اندیشه‌ها و نقشه‌های پیشین را کنار نهاده و تصمیمی تازه بگیرد (شاملی و بنائیان، ۱۳۸۹: ۱۲۷)؛ در مقابل، کسی که به نیاز بشر آگاه بوده و مصونیت از خطا دارد، می‌تواند به نیازها و مقتضیات انسان به‌درستی پاسخ گوید.

۱-۳-۲. شخصیت وحدت بخش

بررسی تحولات تاریخی منجر به شکل‌گیری هر تمدن، نشان می‌دهد که شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی با وجود تفرقه، اختلاف‌انگیزی و نبودن انسجام سیاسی - مذهبی در بین مسلمانان هیچ‌گاه محقق نمی‌شود. مقام معظم رهبری نیز همواره موفقیت‌های پیش‌روی دنیای اسلام را

۱. درباره چستی و چگونگی عصمت معصومان^{علیهم‌السلام} ر.ک. حر عاملی، ۱۳۸۹: ۸۷-۱۰۵.

مشروط به وحدت و همدلی امت اسلامی در شعارها، حرکت‌ها و اقدام‌ها دانسته است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۲/۱۳ و ۱۳۹۱/۴/۲۷)؛ همچنان‌که تأکید دارد شکل‌گیری تمدن نوین باید باتوجه به مبانی مشترک همه مذاهب اسلامی و نه ایران شیعی باشد (بقره: ۲۱؛ نساء: ۱؛ فاطر: ۱۵)؛ از این رو، منابعی باید برای پایه‌ریزی این تمدن مورد بهره‌برداری قرار گیرند که وحدت اسلامی در سرتاسر آن به‌عنوان یک اصل، پذیرفته شده باشد. بررسی زندگانی معصومان علیهم‌السلام نشان از درون‌مایه و شخصیت وحدت‌بخش آنان در وضعیت گوناگون سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دارد؛ و می‌توان گفت هیچ‌گاه ائمه علیهم‌السلام برای دستیابی به مقاصد خود به اختلافات دامن زده و همواره از حق خود برای حفظ امت واحده تلاش نموده‌اند.^۱

۱-۳-۳. شخصیت جهان شمول

از مهمترین ویژگی‌های تمدن نوین اسلامی، پاسخ‌گو بودن آن برای همه شرایط جغرافیایی و جهانی بودن آن است (بقره: ۲۱؛ نساء: ۱؛ فاطر: ۱۵)؛ در این صورت منبعی می‌تواند پاسخ‌گوی نیاز انسان‌ها و تمدن انسانی باشد که فرازمانی و فرامکانی دانسته شود. هرچند از آیات قرآن کریم به صورت صریح این صفت را داشته و کتابی پاسخ‌گو در همه شرایط معرفی شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۲۶)، اما این ویژگی را می‌توان در سیره معصومان علیهم‌السلام نیز مشاهده نمود؛ زیرا یکی از ویژگی‌های مهم معصوم علیه‌السلام، مطابقت گفتار و رفتار وی با قرآن کریم است، که ناشی از وحدت منبع و حیانی و الهی هر دو است. این مطابقت تا جایی پیش رفته که از قرآن کریم به‌عنوان «کلام‌الله» (بقره: ۷۵) و از معصوم علیه‌السلام به‌عنوان «تالی کتاب‌الله و ترجمانه» (طبرسی، ۱۳۷۰: ۳۱۶) و «قرآن ناطق» (کورانی، ۱۴۲۳ق: ۴۰۵) یاد شده است؛ بنابراین جهانی بودن سیره معصومان علیهم‌السلام عاملی موثر در بهره‌گیری از منابع مربوط به آن‌ها، برای پاسخ‌گویی به نیاز جامعه اسلامی در موقعیت گوناگون و برای تحقق تمدن نوین اسلامی است.

۱-۳-۴. شخصیت جامع

یکی از ویژگی‌هایی که سبب ضمانت اقتدا به سیره معصومان علیهم‌السلام برای تحقق تمدن نوین اسلامی

۱. برای نمونه درباره اقدامات ائمه در راستای وحدت امت اسلامی، ر.ک. مسانلی، پیشوایان شیعه، پیشگامان وحدت؛ آقائوری، امامان شیعه و وحدت اسلامی.

می‌شود، جامعیت شخصیت آنان است که در دو بُعد قابل مشاهده می‌باشد: نخست از این جهت که دارای ده ویژگی یادشده پیشین به‌صورت هم‌زمان است، و هیچ بشری، جز معصومان^{علیهم‌السلام}، دارای چنین خصوصیتی نیست؛ دوم آنکه، آنان همچون دیگرانسان‌ها در میان مردم زندگی کرده‌اند و این خود دو ثمره در پی داشته است: از سویی، به‌خاطر دارا بودن مقام امامت، حرکت‌ها و ایستایی‌های عادی، معمولی و متداول آنان نیز از سوی پیروانشان به‌ثبت رسیده است؛ از دیگرسو، امروزه قابلیت کاربرد سیره آنان در وضعیت گوناگون سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی وجود دارد؛ به عبارتی هریک از آنان با موضوع‌ها، مسائل و مشکلاتی ویژه روبرو بوده‌اند؛ و این موضوع سبب بهره‌برداری بیشتر از سیره و طراحی تصویری جامع از وظایف فردی و اجتماعی مسلمانان در وضعیت گوناگون در تمدن نوین اسلامی است.

۲. ویژگی الگویی معصوم^{علیه‌السلام}

یکی از مسائلی که مقوم بهره‌گیری از سیره برای تغذیه جامعه و تحقق تمدن نوین اسلامی است، نفس ظرفیت الگوگیری معصوم^{علیه‌السلام} می‌باشد. در ادامه با ارائه دیدگاه قرآن و روایات، به چگونگی این الگوگیری پرداخته و بیان می‌شود که این شیوه، برترین روش تربیتی برای تحقق تمدن نوین اسلامی است.

۲-۱. شیوه برآمده از قرآن کریم و اهل بیت^{علیهم‌السلام}

از کاراترین نیروهای فطری انسان، میل به تقلید و اسوه‌پذیری است؛ این گرایش به‌عنوان یک احساس درونی، انسان را وادار می‌کند تا برای رسیدن هرچه سریعتر به کمال مطلوب، روش و سیره تکامل‌یافتگان را الگوی خویش نموده و تلاشی هدف‌دار و آگاهانه را برای ایجاد هماهنگی و انسجام رفتاری با الگوهای مورد نظر در پیش گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۹۴: ۱۱-۱۳). دلیل واضح بر این میل درونی، پیروی اکثریت جامعه از آباء و اجداد، رسوم، خرافات، اسطوره‌های باستانی و... است.

قرآن کریم نیز افزون بر یادآوری این‌گونه از موارد (سلطانی رنانی، ۱۳۸۵: ۴۴-۴۶)، به معرفی الگوهای صحیح پرداخته و بر پیروی از ایشان تأکید نموده است. معرفی پیامبر اکرم^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم} (احزاب: ۲۱) و حضرت ابراهیم^{علیه‌السلام} (ممتحنه: ۴) به‌عنوان الگوی جامعه، امر به

پیامبر ﷺ برای اقتدا به سیره پیامبران دیگر در ابلاغ رسالت (احقاف: ۲۵)، توضیح پاداش اقتداکنندگان به بندگان صالح (توبه: ۱۰۰) و الگوسازی در قالب تمثیل و داستان (یوسف: ۱۱۱)، گویای اهمیت روش الگویی نزد خداوند متعال در تربیت انسان‌هاست. همچنین در روایات گوناگون بر تأسی به سیره پیامبر ﷺ و اهل بیت ﷺ تأکید شده است؛ چنان‌که گاه امام علیؑ پس از انجام کاری آن را بر مبنای رفتار پیامبر ﷺ دانسته^۱ یا بر لزوم همسویی رفتار مسلمانان با رفتار اهل بیت پیامبر ﷺ تأکید می‌نمود.^۲ همچنین در مواردی به‌طور غیرمستقیم از مخاطب درخواست شده که به روش معصومان ﷺ اقتدا کنند^۳ و در مواردی نیز معصومان ﷺ فعل خاصی را از روی تعمد انجام می‌دادند تا در میان مسلمانان رواج یابد.^۴

۲-۲. روش کارآمد و موثر در بیان کارشناسان

در روند تحقق تمدن نوین اسلامی، انسان به‌عنوان عامل سازنده تمدن، از آنجاکه با تکیه بر توانایی‌های جسمی و ذهنی خود نمی‌تواند به اهداف مورد نظر دست یابد، باید برای تبدیل شدن به انسان متکامل و منطبق با طراز اسلامی، مورد تعلیم و تربیت الهی قرار گیرد. «روش الگویی» یکی از شیوه‌های عینی و کاربردی در تعلم و تربیت است؛ چنان‌که از نظر روان‌شناسان، الگوها بیشترین نقش را در تکوین شخصیت و تربیت انسان‌ها دارند و الگوگیری زمینه بنیادین در یادگیری اجتماعی است (دبس، ۱۳۷۰: ۳۱-۴۴)؛ زیرا دریافت پیام از طریق الگوها آسان‌تر از دریافت از طریق عامل ذهنی و آموزشی است؛ به بیان دیگر فرد در این روش با نمونه‌های عینی و مشهود، با آنچه مقصود و مطلوب است رویارو می‌شود و با زبان عمل و نه توصیه زبانی و گفتار، آنچه را باید انجام دهد، می‌بیند. همچنین جذابیت و کمال بالایی که در الگوها وجود دارد، نوعی تلازم میان آن شیوه عمل و رفتار و این جذابیت به‌وجود آورده و زمینه برای تقلید و همانندسازی فراهم می‌شود (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۵)؛ ازاین‌رو، اندیشمندان روش الگویی را مؤثرترین (قطب، ۱۳۶۲: ۱۹۴) و باسرعت‌ترین (باندورا، ۱۳۷۲: ۴۸) روش و دارای کمترین درصد خطا و اشتباه دانسته‌اند (همان: ۳۵).

۱. برای نمونه درباره چگونگی نوشیدن آب ر.ک. کلینی، ۱۳۶۲، ج ۶: ۳۸۳.

۲. برای نمونه در بیانی صریح فرمود: «انظروا الی اهل بیت نبیکم فالزموا سمتهم» (نهج البلاغه: خ ۹۶).

۳. برای نمونه درباره برخورد با بیمار ر.ک. طبرسی، ۱۴۰۳: ۲۲۹.

۴. برای نمونه درباره وضوگرفتن برای هر بار نماز خواندن ر.ک. ابن ابی‌جمهور، ۱۳۶۲: ۶.

۳. ویژگی منابع سیره معصومان^{علیهم‌السلام}

باتوجه‌به آنچه گذشت، روشن شد که سیره معصوم^{علیهم‌السلام} از ظرفیت لازم برای بهره‌برداری و پایه‌ریزی شالوده تمدن نوین اسلامی برخوردار است؛ در این بخش به مهمترین ویژگی‌های منابع نقل‌کننده سیره معصومان^{علیهم‌السلام}، که حاکی از ضرورت استفاده از آنها است، پرداخته می‌شود.

۳-۱. ظرفیت بهره‌برداری از سیره در فقه

نگاهی گذرا به تاریخ تمدن اسلامی، نشان‌دهنده نقش مهم فقه در عرصه‌های گوناگون است؛ همچنین اگر قرار باشد تمدن اسلامی به نام یکی از فراورده‌های آن نامگذاری شود، باید آن را تمدن فقه خواند (الجابری، ۱۳۷۶: ۱۱۶). این موضوع گویای توانایی گسترده فقه برای پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه اسلامی است؛ باین‌حال آنچه امروزه، به‌عنوان یک کاستی بزرگ دیده می‌شود، محدود ماندن فقه موجود به احکام تکلیفی فردی و انزوای مفاهیم اخلاقی و اجتماعی است؛ این درحالی است که آسیب‌های واردنشدن فقه به عرصه‌های یادشده همواره مورد توجه امام خمینی (خمینی، ۱۳۷۴، ج ۸: ۱۸۶)، رهبر معظم انقلاب (خامنه‌ای، ۸۱/۹/۲۵) و اندیشمندانی چون شهید مطهری (مطهری، ۱۳۶۸: ۹۸-۹۹) بوده است. پیشینه اصطلاح فقه نیز نشان‌دهنده آن است که در آغاز انعقاد، که از تعبیر قرآنی «لیتفقوهوا فی الدین» (توبه: ۱۲۲) گرفته شد، در معنای «فهم همه آموزه‌های دینی» بوده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹: ۴۰۴)؛ اما این معنای جامع، رفته‌رفته دچار نوعی تخصیص معنایی شده (غزالی، ۱۳۷۵: ۵۳) و از میان معارف الهی تنها به احکام عملی تعلق یافته است.

البته امروزه ظرفیت بررسی‌های فقهی در مسائل مربوط به وظایف عمومی، حکومت، جامعه‌سازی و تمدن‌سازی فراهم شده است^۱ و این می‌تواند یکی از دلایل بهره‌برداری از سیره معصومان^{علیهم‌السلام} باشد؛ چنان‌که مقام معظم رهبری پس از تشریح عناصر تشکیل‌دهنده تمدن نوین اسلامی، یعنی بخش‌سخت‌افزایی و ابزاری تمدن - که دربردارنده ارزشهایی چون علم، صنعت، اقتصاد، اقتدارسیاسی، تبلیغ و... می‌شود - و بخش نرم‌افزایی - که شالوده اصلی تمدن بوده و در سبک زندگی اسلامی خلاصه می‌شود - پشتوانه معرفتی بنیادین و جوهری در

۱. برای نمونه درباره نسبت فقه و مقوله تمدن و تمدن‌سازی ر.ک. مشکانی سبزواری، ۱۳۹۱: ۲۸-۴۴.

عرصه‌های یادشده را منابع اسلامی دانسته و تأکید نموده است که اهل استنباط می‌توانند آنچه را که مورد نیاز است، از این منابع به‌دست آورند (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۲۳).

بنابراین، یکی از مسائلی که می‌تواند سیره معصومان علیهم‌السلام را به منبعی برای تحول عرصه‌های یادشده تبدیل کند، باز بودن دامنه فقه و امکان بررسی مسائل سیره توسط اهل استنباط است. شایان یادآوری است که احکام عملی مورد کاربرد از سیره ائمه علیهم‌السلام از سوی فقیهان شیعه (طوسی، ۱۳۹۱: ۸؛ کرکی، ۱۴۰۸: ۳۳۶؛ شهید ثانی، ۱۳۷۸: ۳۹۰؛ نجفی، ۱۴۱۳: ۱۰۶) و مطالعاتی که از سوی اهل سنت با عنوان «فقه السیره» در سده اخیر انجام شده است،^۱ می‌تواند به‌عنوان مهم‌ترین پیشینه برای بررسی سیره معصومان علیهم‌السلام با رویکردی فقهی باشد.

۲-۳. امکان فهم سیره

شرط لازم برای به‌کارگیری سیره معصومان علیهم‌السلام به‌منظور طراحی تصویری ایدئال از زندگی انسان‌ها در تمدن‌نویین اسلامی، فهم و درک آن است. باید توجه داشت که سیره معصومان علیهم‌السلام در بیشتر موارد در منابع تاریخ‌نگاریِ رواییِ امامیه^۲ ثبت و ضبط شده است؛ چنان‌که ویژگی‌های سندی و محتوایی آن‌ها،^۳ گاه توصیف، تبیین و تحلیل زندگانی معصومان علیهم‌السلام را دشوار می‌سازد. با این حال مطالعات صورت‌گرفته در نقد و ارزیابی گزاره‌های تاریخی گویای آن است که پس از بررسی سندی اخبار، مطابقت محتوای آن با ملاک‌هایی چون قرآن کریم، سنت قطعی، عقل، ضروریات دین و بررسی‌های تاریخی قطعی و با بهره‌گیری از روش‌های تحلیلی می‌توان موانع بسیاری را که در طول تاریخ مانع مشاهده چهره حقیقی ائمه معصومان علیهم‌السلام شده است برطرف نمود.

درج دو نکته در اینجا بایسته است: نخست آنکه امکان فهم سیره، تنها با وجود شم

۱. برای نمونه می‌توان به فقه السیره النبویه نوشته محمد غزالی، محقق معاصر مصری، اشاره نمود که با تعلیقات ناصرالدین آل‌بانی نشر یافته و سیره نبوی را به‌عنوان منبع تنظیم زندگی مسلمانان بررسی کرده است.

۲. از آنجاکه منابع برجای‌مانده امامیه در حوزه‌های گوناگون، به‌ویژه تاریخ زندگانی معصومان علیهم‌السلام، بیشتر به‌دست محدثان نگارش یافته است، به دلیل حاکمیت قواعد حدیثی در نگارش تاریخ، می‌توان عنوان «تاریخ‌نگاری روایی» را به آن اطلاق نمود (توحیدی‌نیا و صفری فروشانی، ۱۳۹۴: ۷-۱۰).

۳. برای اطلاع از مشکلات سندی و متنی این‌گونه کتاب‌ها، ر.ک. حسنی، ۱۳۸۸: ۱۹-۲۱۲؛ بستانی، ۱۳۸۶: ۱۸۹، ۲۱۵، ۲۱۹.

تاریخی، آشنایی با ابزارهایی چون زبان عربی، تخصص در زمینه‌های گوناگون، چون تاریخ، حدیث، کلام و رجال، و توان به‌کارگیری شیوه‌های تحلیلی امکان‌پذیر است؛ دیگر آنکه، بی‌گمان هدف از طرح سیره، کاربردی‌شدن آن در سطح جامعه است؛ اما نباید بدین بهانه مقوله فهم سیره کم‌ارزش خوانده شود.

۳-۳. پویایی سیره

سیره معصومان^{علیهم‌السلام} در صورتی می‌تواند به‌عنوان منبع تغذیه تمدن نوین اسلامی معرفی شود که در شرایط نوپدید امروزی، کارآمد باشد؛ بررسی‌ها گویای آن است که هرچند برای بهره‌گیری از سیره و رفتار ائمه^{علیهم‌السلام}، افزون بر دشواری‌های استنباط حکم شرعی از آیات و روایات، تنگناهای دیگری چون کم‌توجهی در بازگویی جزئیات، صامت بودن فعل، نقش جدی مقتضیات زمان و... نیز وجود دارد؛^۱ اما پویایی سیره معصومان^{علیهم‌السلام} به حل مشکلات یادشده کمک می‌کند.

پویایی سیره یعنی وجود امکان دستیابی به اصول ارزشی ثابت و تطبیق و اجرای آن متناسب با موقعیت و نیازمندی‌های هر عصر (حسینیان، ۱۳۹۳: ۹۵-۱۱۰)؛ چنان‌که از حق‌گرایی، آرمان‌خواهی، تکلیف‌گرایی و شایسته‌سالاری به‌عنوان اصول مدیریت امام علی^{علیه‌السلام} در دوره خلافت ایشان یاد می‌شود (مهاجرنیا، ۱۳۹۱: ۱۱۵-۱۲۱). شهیدمطهری نیز در همین راستا تأکید می‌کند که مقصود از سیره پیامبر^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم}، سبک پیامبر^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم} است (مطهری، ۱۳۸۴: ۵۳)؛ به‌این‌معناکه بررسی عمل و شیوه پیامبر^{صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم}، درحقیقت نشان‌دهنده راهی است که وی برای دستیابی به مقاصد الهی خویش به‌کار گرفته است.

البته این سخن به معنای عمل به اصول ثابت زندگی معصومان^{علیهم‌السلام} و کنار نهادن فروعی که مقید به زمان و مکان خاصی هستند، نیست؛ بلکه می‌توان با بهره‌گیری از ابزارها و ملاک‌های علمی، میزان و چگونگی انطباق زندگی امروزی بدان عمل کرد.

ممکن است در مواردی عمل به عین سیره صحیح نباشد؛ چنان‌که سنت تحت‌الحنک^۲ در

۱. برای آگاهی تفصیلی از دشواری‌های جاری کردن سیره، ر.ک. عالم‌زاده نوری، ۱۳۹۰: ۲۹۸-۳۱۵.

۲. باز کردن و آویزان کردن بخش کمی از عمامه به‌طوری‌که بخش آویزان آن، مقداری به سمت چانه متمایل باشد (قمی، ۱۴۲۳:

صدر اسلام برای ایجاد تمایز بین مسلمانان و غیر مسلمانان کارایی داشت (صدوق، بی‌تا: ۲۲۶) و امروزه از چنین کارایی برخوردار نیست. حتی فیض کاشانی تأکید می‌کند که امروزه انجام این عمل چنانچه موجب شهرت شود، مورد نهی است (فیض کاشانی، ۱۳۷۳: ۷۴۵). در مواردی نیز ممکن است بسیار دقیق و کارآمد باشد؛ همچون بسیاری از اقدامات معصومان علیهم‌السلام درباره محیط زیست و امنیت اقتصادی در شهر اسلامی (عاملی، ۱۳۸۹: ۶۵-۷۶ و ۱۰۱-۱۱۰)؛ بنابراین سیره ثابت و متغیر که محصول اجتهاد است، می‌تواند سیره را پویا نموده و کارآمد سازد.

نتیجه‌گیری

سیره معصومان علیهم‌السلام از سه جهت می‌تواند منبعی مناسب برای شکل‌گیری تمدن‌نویین اسلامی باشد: نخست آنکه سیره ائمه علیهم‌السلام از پشتوانه معرفتی جامعی برخوردار است؛ همچنین شخصیت معنوی و اخلاق‌محور در کنار شخصیت عقلانی و علم‌محور، می‌تواند منبعی متعالی برای تحقق آرمان‌های مورد نظر اسلام به‌شمار آید؛ دوم آنکه بهره‌برداری از سیره معصومان علیهم‌السلام برای انسان، به‌عنوان عامل تمدن‌ساز، روش الگوگیری است که از سوی قرآن کریم، روایات و کارشناسان تربیتی، برترین و موثرترین شیوه تحول اجتماعی دانسته شده است؛ سوم آنکه بهره‌گیری از سیره آن است که ضمانت اجرایی لازم در سیره معصومان علیهم‌السلام وجود دارد؛ البته بخشی از این ویژگی به شخصیت معصومان علیهم‌السلام برمی‌گردد؛ خطاناپذیری معصومان علیهم‌السلام، تحقق اهداف موردنظر تمدن‌نویین اسلامی و شخصیت جهان‌شمول و وحدت‌بخش آنان، تحقق تمدنی جهانی را تضمین می‌کند؛ بخش مهمی از تضمین لازم معطوف به منابع سیره معصومان علیهم‌السلام است که بیشتر در منابع تاریخ‌نگاری روایی جای می‌گیرد.

سیره معصومان علیهم‌السلام به‌رغم مشکلات درونی منابع و مشکلات تطبیق آن با وضعیت امروز، به دلیل قابلیت بررسی و فهم آن در فقه و پویایی سیره، می‌تواند در پایه‌ریزی بنیان‌های تمدن‌نویین اسلامی قابل بهره‌برداری باشد؛ این تحلیل در نمودار زیر ارائه شده است.

کتابنامه

قرآن کریم.

- بیانات حضرت آیت الله خامنه‌ای دسترسی: در <https://www.farsi.khamenei.ir>
- نهج البلاغه (۱۳۸۶). تهران، بنیاد نهج البلاغه.
- صحیفه سجادیه (۱۳۹۱). تهران، سروش.
- آشوری، داریوش (۱۳۸۱). تعریف و مفهوم فرهنگ، تهران، آگه.
- آقانوری، علی (۱۳۸۸). امامان شیعه و وحدت اسلامی، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب.
- ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین (۱۳۶۲). عوالی اللئالی.
- ابن منظور، محمد بن بکر (۱۴۰۷ق). لسان العرب، بیروت، دارصادر.
- احمدوند، فردین (۱۳۹۲). «نقش علم اخلاق اسلامی در توسعه اسلامی - ایرانی»، فصلنامه مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، س ۲، ش ۳، بهار، ص ۱۳۸-۱۰۵.
- باندورا، آبرت (۱۳۷۲). نظریه یادگیری اجتماعی، تهران، راهگشا.
- بستانی، قاسم (۱۳۸۶). معیارهای شناخت احادیث ساختگی، خوزستان، رشش.
- توحیدی نیا، روح‌الله و نعمت‌الله صفری فروشانی، (۱۳۹۴). «بررسی تحلیلی تاریخ‌نگاری روایی امامیه تا نیمه قرن پنجم» فصلنامه تاریخ اسلام، س ۱۶، ش ۶۴، زمستان، ص ۷-۴۱.
- توین بی، آرنولد (۱۳۵۳). تمدن در بوته آزمایش، ترجمه ابوطالب صارمی، تهران، امیرکبیر.
- الجابری، محمد عابد (۱۳۷۶). «دانش فقه، بنیاد روش‌شناختی نقد عربی - اسلامی»، فصلنامه نقد و نظر، س ۳، ش ۱۲، پاییز، ص ۱۴۰-۱۱۴.
- _____ (۱۳۹۳). نقد عقل عربی، ترجمه سیدمحمد آل مهدی، تهران، نسل آفتاب.
- جاودان، محمد (۱۳۸۶). «نقش معنویت و عقلانیت رسول خداوند در پیشبرد اسلام»، فصلنامه میثاق امین، س ۲، ش ۳، تابستان، ص ۵۵-۳۹.
- جباران، محمدرضا (۱۳۹۰). «ضرورت اخلاق‌مداری در تولید علم با تکیه بر منابع اخلاق اسلامی»، فصلنامه قیسات، س ۱۶، ش ۶۲، زمستان، ص ۱۷۶-۱۵۵.
- جعفری، یعقوب (۱۳۸۹). «فقه‌السیره نویسی شیوه‌ای نوین در تاریخ‌نگاری اسلامی»، تاریخ در آینه پژوهش، س ۷، ش ۲۵، بهار، ص ۲۲-۵.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۶). منابع تاریخ اسلام، قم، انصاریان.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۰). «عقلانیت در تمدن اسلامی» مجله حوزه، ش ۱۰۳ و ۱۰۴.
- حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). «آسیب‌شناسی روش اسوه‌پردازی در تربیت دینی»، فصلنامه پژوهش‌های تربیت اسلامی، ش ۶، ص ۱۳۳-۱۴۱.

- حرعاملی، محمدبن حسن (۱۳۸۹). پیراستگی معصوم از فراموشی و خطا، ترجمه محمد اصغری نژاد، قم، ادیان.
- حسینی، هاشم (۱۳۸۸). الموضوعات فی الآثار و الاخبار، بیروت، دار التعارف.
- حسینیان، حامد (۱۳۹۳) «سیره پویا»، مجموعه مقالات همایش سبک زندگی اهل بیت، مجمع جهانی اهل بیت.
- حلی، حسن بن یوسف (۱۳۸۲)، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- خمینی، روح الله (۱۳۷۴). صحیفه نور، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ع).
رستمیان، محمدعلی (۱۳۸۱). حاکمیت سیاسی معصومان، دبیرخانه مجلس خبرگان.
رضایی، عبدالعلی (۱۳۹۱). مهندسی تمدن اسلامی، تهران، کتاب فردا.
رهبری، حسن (۱۳۹۴). بازاندیشی در علم امام، تهران، کویر.
سلطانی رنانی، مهدی (۱۳۸۵). «اسوه‌پذیری و شیوه‌های آن از منظر قرآن کریم»، فصلنامه فرهنگ کوثر، ش ۶۶.
- شاملی، نصرالله و علی بنائیان، (۱۳۸۹). «تبیین میدان معناشناختی عصمت در نهج البلاغه»، فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه، ش ۲۶ و ۲۷، بهار، ص ۱۳۴-۱۲۰.
- شبدینی، محمد و دیگران (۱۳۹۴)، مؤلفه‌ها و شاخصه‌های سبک زندگی اسلامی، قم، زمزم هدایت.
- شریفی، حسین (۱۳۹۳). «روش‌های نهادینه‌سازی سبک زندگی اسلامی در سیره و سخن اهل بیت»، مجموعه مقالات سبک زندگی اهل بیت، مجمع جهانی اهل بیت.
- شهیدثانی، زین الدین بن علی (۱۳۷۸). شرح لمعه، ترجمه علی شیروانی، قم، دارالعلم.
صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۳). عیون اخبار الرضا، قم، نشر صدوق.
_____ (بی تا). من لایحضره الفقیه، قم، جامعه مدرسین.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق). الاحتجاج، قم، مرتضی.
طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰). مکارم الاخلاق، قم، شریف رضی.
طوسی، محمدبن محمد (۱۳۹۱)، اخلاق ناصری، تهران، ایرانسال.
طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۳ق). مبسوط، مشهد، آستان مقدس رضوی، ج ۲.
- عالم‌زاده نوری، محمد (۱۳۹۰). استنباط حکم اخلاقی از سیره و عمل معصوم، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- عاملی، جعفر مرتضی (۱۳۸۹). شهر اسلامی، قم، بوستان کتاب.

_____ (۱۴۲۷ق). الصحيح من سيرة النبي الاعظم، بيروت، المركز الاسلامي للدراسات.

عسگری، مرتضی (۱۳۶۱). نقش ائمه در احیای دین، تهران، کویکب.
غزالی، محمد بن محمد (۱۳۷۵). احیاء علوم الدین، بیروت، دارالکتب العربیة.
_____ (۱۴۰۸ق). فقه السیره النبویة، قاهره، دارالکتب الحدیثة.
فیض کاشانی، محمد محسن (۱۳۷۳). وافی، اصفهان، مکتبه امیرالمومنین.
قراملکی، احد (۱۳۸۳). «خاستگاه اخلاق پژوهش»، دوفصلنامه آیینه میراث، س ۲، ش ۴، زمستان، ص ۱۷-۷.

قطب، محمد (۱۳۶۲). روش تربیتی اسلام، تهران، انجم کتاب.
قمی، عباس (۱۴۲۳ق). الغایة القصوی فی ترجمه العروة الوثقی، قم، صبح پیروزی، ج ۱.
کاویانی، محمد (۱۳۹۲). سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

_____ (۱۳۹۳). «روش‌شناسی استخراج سبک زندگی اسلامی از سیره اهل بیت»، فصلنامه سیاست متعالیه، س ۲، ش ۶، پاییز، ص ۴۶-۳۱.
کرکی، علی بن حسین (۱۴۰۸ق). جامع المقاصد، تهران، موسسه آل‌البیت.
کشی، محمد بن عمر (۱۳۸۲). اختیار معرفة الرجال، دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۲). کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
کورانی، علی (۱۴۲۳ق). الحق المبین فی معرفة المعصومین، تهران، دارالفقه.
کولمن، جان (۱۳۷۵). کمیتہ سیصد، کانون توطئه جهانی، ترجمه یحیی شمس، تهران، چاپ فیروزه.

متقی هندی، علی بن حسام (۱۴۰۹ق). کنز العمال، بیروت، موسسه الرساله.
محاجرنیا، محسن (۱۳۹۱). «مبانی و اصول مدیریت متعالی در اندیشه علوی»، مجموعه مقالات همایش ملی مدیریت علوی، دانشگاه پیام نور.

مسائلی، مهدی (۱۳۹۰)، پیشوایان شیعه پیشگامان وحدت، مشهد، سپیده باوران.
مشکانی سبزواری، عباسعلی و سیدمحمد فقیه (۱۳۹۱). «فقه معطوف به تمدن»، فصلنامه معرفت، س ۲۱، ش ۱۸۲، بهمن، ص ۴۶-۲۷.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴). خودشناسی برای خودسازی، قم، مؤسسه آموزشی امام خمینی ﷺ.

مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). ده گفتار، تهران، صدرا.

- _____ (۱۳۸۴). مجموعه آثار، تهران، صدرا.
- _____ (۱۳۷۰). اسلام و مقتضیات زمان، تهران، صدرا.
- _____ (۱۳۶۸). سیری در سیره نبوی، تهران، صدرا.
- _____ (۱۳۸۹). سیری در سیره معصومین، تهران، صدرا.
- مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۸۷). «راهکارها و مدل‌های توسعه معنویت اسلامی»، فصلنامه اخلاق، س ۴، ش ۱۳ و ۱۴، پاییز، ص ۱۹۷-۲۵۱.
- دبس، موریس (۱۳۷۰). مراحل تربیت، ترجمه علی محمد کاردان، تهران، دانشگاه تهران.
- مؤمنی، محمدحسن (۱۳۹۲). امامت از نگاه عقل و معرفت دینی، اصفهان، دلیل ما.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۱۳ق). جواهرالکلام، بیروت، دار احیاء التراث العربیة، ج ۱۹.
- نصر، سیدحسین (۱۹۶۸م). علم و تمدن در اسلام، ترجمه احمد آرام، تهران، خوارزمی.
- واسطی، علی بن محمد (۱۴۱۸ق). عیون الحکم و المواعظ، قم، دارالحديث.